

СИКОФАНТИТЕ В ДРЕВНА АТИНА – ВЪЗНИКВАНЕ И РАЗВИТИЕ НА ТЕРМИНА

Стела Монева

THE SYCOPHANTS IN ANCIENT ATHENS – ORIGIN AND EVOLUTION OF THE TERM

Stela Moneva

Abstract: In this research work, attention is paid to the unattractive term „sycophant“. The root of the work „fig“ is taken as a starting point in the study. Initially, this noun connected the term with the primitive agricultural cults and the rites of fertilization. The solving of the set out task goes through the tracing of the fate of the words „fig“ and „sycophant“ in ancient literature. On the basis of the studied source data, generally two semantic circles could be outlined: the one – when the word „sycophant“ is used in its religious meaning, and the other – when it bears a „judicial“ meaning. In the 30s of the 5th century BC, the meaning of the word shifted and sycophant already meant an „informant“, a „spy“. Ancient Athens judiciary incorporated this practice and during the next 4th century BC snitching thrived but in the atmosphere of total contempt on the side of the citizens of Athens.

Key words: ancient Athens, fig, religion, sycophant, snitching, judiciary.

В историографията около тези лица в древна Атина отдавна се води сериозна дискусия (Reinach 1906; Girard 1907; Lofberg 1979; Harvey 1990; Christ 1998; Кудрявцева 2007). Проблеми се очертават около значението на самия термин наричан често „мъгляв“, „неясен“, „тъмна дума“ (Girard 1907: 144; Зелинский 1965: 73; Шаму 1979: 370; Бузескул 2003: 297). Настоящата разработка представлява опит да се преразгледа отново този въпрос.

Първата сложност, с която се сблъсква изследователят, е още при намерението да се разкрие възникването на понятието. Трудността се крие в самото естество на дошлите до нас антични свидетелства. Те са предимно литературни, което само по себе си предполага известна неадекватност на източниците. Без да се намалява стой-

ността на писмените сведения като исторически извор, ще се търси такъв подход към техния прочит, който би позволил извличането на максимално правдива информация.

В аналитичен план двусъставният характер на термина *ὁ σικοφάντης* не буди съмнение. Думата е еднокоренна със *смокиня* (то *сѣков*) и това смислово ядро може да бъде изходна точка при изследването. Трябва да се отчита, че съществителното *смокиня* има широк спектър от всевъзможни асоциации: агрокултурни, ритуални, митически и сексуални (Christ 1998: 49; Кудрявцева 2007: 176, бел. 5).

Този корен на думата дава основание сикофантите да се свържат най-напред с някои примитивни земеделски култове, и по-специално със смокиновото дърво, което било особено разпространено в Елада (Кругликова 1973: 21). Смокините, наред с лозата и маслините, били отделени на специални участъци земя. Другите дървета, като бадем, ябълки, кайсии се отглеждали заедно със зеленчуците (последните били засаджани в междуредията на дърветата), още повече, че зеленчуците изисквали наторяване и поливане (Кругликова 1973: 31). Според митовете богинята Деметра позволила да се отглежда смокиновото дърво в Атика заради оказаното ѝ гостоприемство (Hes. Theog.: 453) (Кун 1979: 44). Постепенно смокинята и лозата станали символ на живота и изобилието (Шевалие, Геербрант: 388).

Като свещено дърво в индо-средиземноморските традиции смокинята е често свързвана с ритуалите на оплождане. В началото сикофантите били натоварени с „разкриването на смокинята“ (гр. *сѣков*, лат. *figus*). Изглежда, първичният смисъл на сикофант е ‘този, който показва *la figue* – смокиня’ (Boisacq 1916: 924), правейки апо-тропеичния жест, описан по-късно от Овидий (Fast. V, 433). Този символничен израз крие в себе си вероятно някакъв инициационен ритуал в загадките на плодovitостта.

Някои съвременни автори издигат собствени варианти на етимология като апелират към известния в много езици израз „да покажеш смокиня, правя смокиня на някого“ (срв. итал. *far le fiche*; фр. *faire la figue* а *qn.* и т.н. – вулгарно, подигравам се някому, гавря се с него; т.е. сикофантът ще бъде този, който чрез този жест указва на някого като на злодей) (подробно Girard 1907/ 143–163; Boisacq 1916: 924).

Пътят към поставената задача не може да не отрази най-ранните доловими писмени сведения, иначе решението ѝ би било

изкуствено, изолирано от цялостната ситуация. В този ред на мисли, употребата на думата *смокиня* се открива в зората на гръцката поезията. В „Одисея“ на Омир се чете: „...*грозд подир грозд пожълтява, смокиня сменя смокиня...*“ (пр. Г. Батаклиев). (Hom. Od., VII, 121). Терминът то сѣков съвсем разбираемо тук е свързан с изобилието и плодовитостта. Вниманието привлича и Архилох, който въвежда подигравателния тон в лирическата поезия, подет по-късно от представителите на атическата комедия. В стиховете си поетът предлага среща с термина ὁ συκοτραγίδης (Anth. Lyg. Gr., Vol. I: Archil. fr. 183, ed. E. Dichl) и това са възможните позовавания на ранното поетично творчество. Архилох употребява въпросното „ядеш смокини“ в ироничен план в смисъла на ‘сребролюбец’. Поетът сякаш предопределя по-нататъшната съдба на „сикофант“ в литературата, натоварвайки сѣков с известен негативен смисъл.

Трябва да се отбележи, че плодовете на смокинята – дървото на Деметра – някога били забранени за износ от Атика (за това съобщава един от атидографите FGrHist. 334. F12). По законите на Солон (594 г. пр.Хр.) от продуктите, които се произвеждали в страната, се разрешавало да се продава зад граница само зехтинът, а другият износ бил преустановен. Приема се, че тогава е бил забранен износът и на смокини (Piut. Sol., XXIV). Според други сведения по време на Пелопонеската война (431–404 г. пр.Хр.) недостигът на хранителни продукти в Атина бил толкова голям, че на пазара липсвали дори смокините, типично за страната производство, поради което цените им се повишили и станали непосилни за обикновения гражданин (Aristoph. Vesp., 226–231, ed. V. Coulon). Атиняните се смятали за големи любители на смокините и да се съобщава за нарушенията на забраната да се изнася този плод започнало да означава „да смокинстваш“ (συκοφαντέω) на гръцки „да шантажираш“, „да издаваш“. Именно такава етимология сѣков + φαίνω (‘показвам’, ‘разкривам’, ‘донасям’, ‘разобличавам’) предлага Плутарх (Plut. Sol., XXIV) и още редица антични автори (Athen. III, 74e; Schol. Plat. Rep., 340d; Schol. Aristoph. Plut., 83 etc.). Следваща антична версия гласи, че сикофантите са тези, които съобщават за кражбата на смокини от свещените дървета (Suid., s.v.).

Втората сложност при изследването на проблема предизвикват крайно негативните оценки на античните автори за сикофантите. Голем

мите елински историци не обсъждат специално този явно непривлекателен термин. В историографията производни от него думи са по-скоро спорадично явление. Има мнение, че Тукидид квалифицира Клеон като сикофант, но в тези речи няма пряка употреба на термина (Thuc. II I: 37–40; 42–48) (вж.: Бергер 1966: 281). У Ксенофонт се вижда глаголт $\sigma\upsilon\kappa\omicron\phi\alpha\nu\tau\acute{\epsilon}\omega$ – ‘практикувам занаята на клеветник’ (Xen. Mem., II, 9, 5). Дума с корен $\sigma\upsilon\kappa\omicron\phi\acute{\alpha}\nu\tau$ (в смисъл на ‘доносничество’) се използва и от Псевдо-Ксенофонт в „Атинската политика“ (I, 14), която, според становището на някои изследователи, се появява в 40-те години на V в. пр.Хр., макар да има мнения и за по-късната поява на трактата през 20-те години на същия век (Кагаров 1914: 212–221; Gomme 1962: 68; Croix 1972: 307–310).

Материалът, който заклеява сикофантите с хулно слово не може да се нарече оскъден. За водещ пример може да служи времето и творчеството на Аристофан, когато думата ‘сикофант’ или като ново изобретение, или като нова употреба на битувания израз, успява да излезе на сцената и оттам – в различни области на живота в древна Атина. Тя за пръв път се среща в един от фрагментите на Аристофан от комедията „Пируващите“ (427 г. пр.Хр.) (fr. 228, Kassel-Austin), а сетне в „Ахарняни“, поставена през 425 г. пр.Хр. (Ach., 559; 818) и в други негови комедии (Orn., 1061; Plut., 901). Към последната четвърт на V в. пр. Хр. тези, които се занимават с доносничество, вече напълно „провъзгласяват“ своята дейност. Сикофантът в „Птиците“ (играна през 414 г. пр.Хр.) заявява открито „аз – ...глашатая и доносник“ (... $\nu\eta\sigma\iota\omega\tau\iota\kappa\acute{o}\varsigma$ καὶ $\sigma\upsilon\kappa\omicron\phi\acute{\alpha}\nu\tau\eta\varsigma$) (Aristoph. Orn., 1422).

По-важното в случая е, че комедиографът представя нов елемент в употребата на термина, като въвежда сикофантите в системата на съдебното дирене. По Аристофан сикофантите са цяла армия професионални доносници, шпиони, лъжесвидетели, които преследват често в нищо невиновни хора, защото от такива лица те могат най-много да спечелят (Aristoph. Equ., 261–265). От техните доноси страдат и атиняните, и чужденците – беотийци, мегарци (Aristoph. Ach., 818–835; 904–958; Equ., 773–776). От името на държавата тези народни ищци прибягват до шантаж, изнудване, накрая обвиняват и тази им дейност се поощрява със заплащане.

Сикофантите нападат и подлагат на съд гражданите (Orn., 1410–1467). Машината на съдопроизводството чрез тях доставя носещи доход дела и за доносителите, и за държавата (Соболевский 1957: 39, 136, 193; Cawley 1970: 81). Сикофантството/доносничеството се превръща в професия, занаят – τέχνη (Orn., 1423), бичувано в политическата комедия на Аристофан (Orn., 1410–1469; 1453; Eccl., 562–563). Особената роля на съдилищата в защита на атинската демокрация понякога се нарича дори „химн на сикофантството“ (Mossé 1962: 270; Eadem 1973: 82).

Ако се съди по следващи източници от IV в. пр. Хр. (преди всичко ораторската проза), за атиняните професионалното доносничество, без съмнение, има отрицателен смисъл. Сикофантите иницират такива искове, по които обвинителят получава част от глобата (Dem. LVIII, 13, 64; Hyp. IV, 34), те обвиняват за пари (Dem. XXI, 103; LI, 16; LIX, 43; Aeschin. I, 20) (Lofberg 1979: 26–59; Bonner, Smith 1938, Vol. II: 54–55; Harvey 1990: 110–114; Christ 1998: 50). В речите на ораторите сикофантите са заклеймени с „подходящи“ епитети: диваци (ώμιός – Dem. XXV, 63) и злодеи (κακοπράμων – Isocr. XV, 224), и чума (λοιμός – Dem. XXV, 80), и общи врагове (κοινὸς ἐχθρός – Dem. XXV, 82; Isocr. XX, 14). Гнусният занаят на доносниците, които преследват корисни цели, а не интересите на държавата, се намирал вече под общото презрение, защото те причинявали зло както на частни лица, така и на държавата. Ето защо, всички конотации на думата ‘сикофант’ носят върху себе си този пейоративен товар.

Въз основа на изворовите данни могат да се очертаят най-общо два смислови кръга: единият – когато думата „сикофант“ е употребена в религиозно значение, и другият – когато носи „съдебен“ смисъл. Изглежда, образът на сикофантите попада в литературата от митологията. Но по иманентните закони на развиващата се действителност, по правото на времето терминът се променя, настъпва неговото „рационализиране“. След 30-те години на V в. пр. Хр. значението явно се измества, думата е разшифрована точно като ‘доносник’, ‘шпионин’. Съдебната система в древна Атина узурпира тази реалия и през следващия IV в. пр. Хр. е разцветът на сикофантцията. Би могло да се каже, че в определяне физиономията на думата са играли роля, първо, различни епохи, второ, различни източници, откъдето тя е проникнала в науката, и накрая определящ фактор се явява социалната и политическата среда, в която тя се развива.

Взети заедно, посочените по-горе две сложности при разглеждането на термина ‘сикофант’ провокират изследователския интерес по повод „изненадите“ на Атинската демокрация в търсене на нейните „тъмни страни“ (вж.: Бузескул 2003: 297–301).

ЛИТЕРАТУРА

Бергер 1966: А. К. Бергер. Политическая мысль древнегреческой демократии. Москва, 1966. Berger 1966. // А. К. Berger. Politicheskaya mslly drevnegrecheskoy demokratii. Moskva, 1966.

Бузескул 2003: В. П. Бузескул. История афинской демократии. СПб., 2003. // Buzeskul 2003: V. P. Buzeskul. Istoriya afinskoy demokratii. SPb., 2003

Зелинский 1995: Ф. Ф. Зелинский. История античной культуры. СПб., 1995. // Zelinskiy 1995: F. F. Zelinskiy. Istoriya antichnoy kulytur. SPb., 1995.

Кагаров 1914: Е. Г. Кагаров. Спорные вопросы, связанные с Псевдоксенофоновской „Афинской политией“. – В: Сб. ст. в честь проф. В. П. Бузескула. Харьков, 1914, с. 212–221. // Kagarov 1914: E. G. Kagarov. Sporne vopros, svyazyanne s Psevdoksenofontovskoy „Afinskoy politiey“. – V: Sb. st. v chesty prof. V. P. Buzeskula. Narykov, 1914, 212–221.

Кругликова 1973: И. Т. Кругликова. Сельское хозяйство. – В: Античная цивилизация/ Отв. ред. Блаватский, В. Д. Москва, 1973, с. 21–34. // Kruglikova 1973: I. T. Kruglikova. Selyskoe hozyaystvo. – V: Antichnaya tsivilizatsiya/ Otv. red. Blavatskiy, V. D. Moskva, 1973, 21–34.

Кудрявцева 2007: Т. В. Кудрявцева. Сикофанты и Афинская демократия. – Вестник древней истории, 2, 2007, с. 147–184. // Kudryavtseva 2007: T. V. Kudryavtseva. Sikofant i Afinskaya demokratiya. – Vestnik drevney istorii, 2, 2007, 147–184.

Кун 1979: Н. А. Кун. Старогръцки легенди и митове. София, 1979. // Kun 1979: N. A. Kun. Starogratski legendi i mitove. Sofiya, 1979.

Соболевский 1957: С. И. Соболевский. Аристофан и его время. Москва, 1957. // Sobolevskiy 1957: S. I. Sobolevskiy. Aristofan i ego vremya. Moskva, 1957.

Шаму 1979: Ф. Шаму. Гръцката цивилизация през архаичната и класическата епоха. София, 1979. // Shamu 1979: F. Shamu. Gratskata tsivilizatsiya prez arhaichnata i klasicheskata epoha. Sofiya, 1979.

Шевалие, Геербрант 1996: Ж. Шевалие, А. С. Геербрант. Речник на символите. Т. 2, София, 1996. // Shevalie, Geerbrant 1996: Zh. Shevalie, A. S. Geerbrant. Rechnik na simvolite. T. 2, Sofiya, 1996.

Boisacq 1916: E. Boisacq. Dictionnaire étymologique de la langue grecque étudiée dans ses rapports avec les autres langues indo-européennes. Heidelberg – Paris, 1916.

Bonner, Smith 1930-1938: R. Bonner, G. Smith. The Administration of Justice from Homer to Aristotle. Vol. 1–2, Chicago, 1930–1938.

Christ 1998: M. R. Christ. The Litigious Athenian. Baltimore–London, 1998.

Crawley 1970: L. W. A. Crawley. Γραφή συκοφαντίας . – Auckland Classical Essays Presented to E. M. Blaiklock/Ed. By B. F. Harris. Auckland, 1970, 77–94.

Girard 1907: P. Girard. Quelques réflexions sur le sens du mot „sycophante”. – Revue des études grecques, 1907, № 20, 143–163.

Reinach 1906: S. Reinach. Sycophantes. – Revue des études grecques, 19, 1906, 335–358.

Gomme 1962: A. W. Gomme. The Old Oligarch. – In: More Essays in Greek History and Literature. Oxford, 1962, 52–78.

Harvey 1990: D. Harvey. The Sycophant and Sycophancy: Vexatious Redefinition?. – Nomos: Essays in Athenian Law, Politics and Society/ Ed. P. Cartledge, P. Millett, S. Todd. Cambridge. 1990.

Lofberg 1979: O. Lofberg. Sycophancy in Athens. Chicago, 1979. Repr. N. Y., 1979.

Mossé 1962: Cl. Mossé. La fin de la démocratie athénienne. Aspects sociaux et politiques du decline de la cite grecque au IVe siècle avant J. C. Paris, 1962.

Mossé 1973: Cl. Mossé. Athens in Decline 404-86 B.C. London-Boston, 1973.

Ste. Croix 1972: G. M. D. de Ste. Croix. The Origins of the Peloponnesian War. London, 1972.